

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Kâşgarlı Mahmud Temalı Filatelik Materyaller ve Hatıra Paraları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Kashgarli Mahmud Themed Philatelic Materials and Commemorative Coins

Serkan AYCİL

Bağımsız Araştırmacı, İstanbul PTT Başmüdürlüğü, Muhasebe ve Finans Müdürlüğü
s-serkan.aycil@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3540-5548

Öz: *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü odağına alan bu çalışmanın amacı Kâşgarlı Mahmud temalı filatelik materyaller ve hatıra paraları üzerinden değerlendirmede bulunmaya çalışmaktır. Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* olgusunu literatürün yanı sıra görsellerle bir araya getiren bu çalışmanın önemli bir araştırma unsuru olarak alana farklılık kazandıracağı düşünülmektedir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak oluşturulan bu çalışmada verilere dokümanların incelenmesiyle erişilmiştir. Güvenilirlik ve temsil edilebilirliği denetlenen yayımlar üzerinde ilerletilen bu çalışmada 1972-2008 yılları arasında satışa sunulan 5 adet filatelik materyal ve 1 adet hatıra parası yer almaktadır. Filatelik materyallerin 3'ü anma pullarından oluşurken 2'si ilk gün zarflarından oluşmaktadır. Filatelik materyallerde her biri farklı tasarımlara konu olan Kâşgarlı Mahmud illüstrasyonu, *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eser ve Türkler tarafından çizilen ilk dünya haritasının hatıra para üzerinde tek kompozisyonda derlendiği görülmüştür. Buna göre Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* olgusunun hem filatelik tasarımlar hem de hatıra paralar üzerinde yeterince temsil edilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, filateli, hatıra para.

Abstract: The aim of this study, which focuses on *Dîvanu Lugâti't-Türk*, is to make an evaluation on philatelic materials and commemorative coins with the theme of Kâshgarlı Mahmud. It is thought that this study, which brings together the phenomenon of Kâshgarlı Mahmud and *Dîvanu Lugâti't-Türk* with visuals as well as literature, will make a difference in the field as an important research element. In this study, which was created using qualitative research method, the data were accessed by analyzing the documents. This study, which was conducted on publications whose reliability and representativeness were checked, includes 5 philatelic materials and 1 commemorative coin offered for sale between 1972 and 2008. While 3 of the philatelic materials consist of commemorative stamps, 2 of them consist of first day envelopes. It was observed that the illustration of Kâshgarlı Mahmud, the work titled *Dîvanu Lugâti't-Türk* and the first world map drawn by Turks, each of which were the subject of different designs in philatelic materials, were compiled in a single composition in the commemorative coin. Accordingly, it is concluded that the phenomenon of Kâshgarlı Mahmud and *Dîvanu Lugâti't-Türk* is not sufficiently represented on both philatelic designs and commemorative coins.

Keywords: Kâshgarlı Mahmud, *Dîvanu Lugâti't-Türk*, philately, commemorative coin.

Geliş Tarihi:31.08.2024

Kabul Tarihi:15.11.2024

Yayın Tarihi:22.12.2024

Atıf: Aycil, S. (2024). Kâşgarlı Mahmud temalı filatelik materyaller ve hatıra paraları üzerine bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânu Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 31-40. Doi: 10.33437/ksusbd.1541481

GİRİŞ

İnsanlar önem verdikleri nesnelere tarih boyunca toplama eğiliminde olmuştur. Zaman içerisinde bireylerdeki merak duygusuna bağlı olarak biriktirilen materyaller artış göstererek belirli bir hacme ulaşmıştır. Bu sayede, mevcut birikimlerin sonraki kuşaklara aktarılması fikri doğmuş ve eldeki materyaller birer kültür varlığına dönüşmüştür. Mevcut dönüşümün en tabii örnekleri arasında para ve pullar da yer almıştır. Bundan sonraki süreçte kavramlara ilişkin tanımlamalarda bulunularak daha sistemli bir iş akışı sağlanmıştır. Tarih ve sanat değeri taşıyan obje sayısındaki artışa bağlı olarak farklı birçok yerde mekân odaklı sergiler açılmıştır. Eldeki objelerin bir araya getirilmesi, incelenmesi, korunması ve ziyaretçi deneyimine sunulması anlayışına bağlı olarak da müze kurma fikri gelişmiştir (Okan, 2015: 189).

Buna göre posta materyalleri ile ilgili koleksiyonculuğun dünyada kabul görmüş biçimi filateli olarak tanımlanmıştır (PTT Anonim Şirketi, 2014: 493). Pul koleksiyonculuğu ise Posta ve Telgraf Teşkilatının dolaşıma çıkardığı posta pulu, resmî pul, pul portföyü, yıllık pul poşeti, anma bloku, posta kartı, tebrik kart, ilk gün zarfı, özel gün zarfı, özel tarih damgalı zarf, tebrik kartı, maksimum kart, uluslararası cevap kuponu, antiye ve pul karnesi gibi filatelik materyallerin toplanmasını ifade etmektedir (Kuter, 2012: 26).

Alışveriş ve ticaretin devamlılığını sağlayan para bir değer ölçüsü, ödeme ve değişim aracı olarak işlem görmektedir. Henüz para bulunmadan önce ürünlerin değişimi (alet, hayvan, tahıl vb.) trampa yöntemi ile yapılmıştır. Bu nedenle alınan ya da satılan ürünlerin bir yerden başka bir yere taşınması veya belirli bir zaman içerisinde saklanması birtakım güçlükler oluşturmuştur. Dolayısıyla sonraki süreçte geri almayı garanti eden ve üzerinde devletin arması bulunan küçük boyutlu kolayca taşınabilen sikkeler bastırılmıştır (Tekin, 1998: 2-3).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1970 yılına kadar geçen zamanda dolaşımda bulunan madeni paraların basımı haricinde herhangi bir para türünde basım işlemi gerçekleşmemiştir. Ancak 1970 tarih ve 13512 sayılı kanun ile yeni bir hüküm getirilerek uygulamaya konmuştur. Buna göre:

“Millî ve milletlerarası önemli tarihi, bilimsel, kültürel ve sanat olayları ile anmaya değer diğer olay ve günleri belirtmek ve muhtelif alanlarda ün yapmış Türk büyüklerini anmak amacıyla ve Hükümetçe lüzum ve faydası takdir edilecek diğer sebep ve vesileler dolayısıyla madeni hatıra para da çıkartılabilir.” (T.C. Resmî Gazete, 1970).

Bu yeni uygulama ile birlikte madeni ufaklık ve hatıra para bastırma yetkisi Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğüne verilmiştir.

Bu bağlamda “Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yılı” başlıklı ilk madeni hatıra parasının basımı gerçekleşmiştir (Kılıç ve Gönenç Güler, 2022: 95). Zaman içerisinde madeni paralar bir ödeme ve değişim aracı olmanın ötesine geçerek üzerinde taşıdıkları resim, motif, şekil vb. görsellerle koleksiyon ya da yatırım aracı olarak değer görmeye başlamıştır. Hâlihazırda dolaşımda bulunan hatıra paralar, koleksiyon ya da yatırım aracı olmanın yanı sıra geçmişten günümüze süregelen kültürel birikimi gelecek nesillere aktarmayı amaç edinen objelere dönüşmüştür (T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Mensupları Vakfı, t.y.).

Dîvânu Lugâti't-Türk'ü odağına alan bu çalışmanın amacı, Kâşgarlı Mahmud temalı filatelik materyaller ve hatıra paraları üzerinden değerlendirmede bulunmaya çalışmaktır. Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* olgusunu literatürün yanı sıra görsellerle bir araya getiren bu çalışmanın önemli bir araştırma ögesi olarak alana farklılık kazandıracığı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Çalışmanın bu aşamasında araştırma verileri, veri toplama araçları ve verilerin analizi ile ilgili sürece değinilerek konu hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur. Buna göre bu çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Nitel araştırma doküman analizi, görüşme ve gözlem benzeri veri toplama yöntemleri kullanılarak nitel sürecin izlendiği bir araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39). Araştırma kapsamında 1923-2024 yılları arasında satışa sunulan filatelik tasarımlar ile 1970-2024 yılları arasında dolaşıma çıkarılan hatıra paraları incelenmiştir.

Araştırmanın Verileri

Araştırmanın görselleri 1972-2008 yılları arasında dolaşıma çıkarılan filatelik materyaller ile hatıra paradan oluşmaktadır.

Tablo 1. *Kâşgarlı Mahmud başlıklı filatelik materyaller ve hatıra para*

Ürün	İçerik	Adet	Basım Tarihi
Anma pulu	<i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i> dünya haritası	1	1972
İlk gün zarfı	Uluslararası Kitap Yılı sembolü	1	1972
Anma pulu	Kâşgarlı Mahmud, <i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i>	2	2008
İlk gün zarfı	Kâşgarlı Mahmud'un türbesi	1	2008
Hatıra para	Kâşgarlı Mahmud, <i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i>	1	2008

Kaynak: (Pulhane, 1972; Pulhane, 2008; T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018).

3 farklı konu ekseninde şekillenen bu çalışmada; 3 adet anma pulu ile 2 adet ilk gün zarfı ve 1 adet hatıra para kullanılmıştır. Ayrıca konu-görsel uyumunu bütünleyecek biçimde literatür taraması yapılarak çalışmanın kurgusu oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Nitel araştırma yöntemlerine dayanan bu çalışmanın verileri doküman incelemesi ile elde edilmiştir. Bu bağlamda doküman incelemesi rapor, tez, özel ya da genel dokümanlar, dergi, toplantı tutanakları, kitap, mektup, gazeteler, kurumsal yayın veya hatıra defterleri gibi görsel ya da yazılı materyallerin analiziyle yapılmaktadır (Creswell, 2017: 191). Bu bağlamda çalışmanın görsel verilerini oluşturan filatelik materyallere yazarın arşivinden ve pulhane internet sayfasından erişilmiş olmakla birlikte hatıra parasına T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğünün internet sayfasından erişim sağlanmıştır. Sonraki aşamada ise literatür taraması yapılarak çalışmanın yazılı verileri oluşturulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler basılı ve elektronik ortamda yayımlanan kayıtlarla karşılaştırılmıştır. Sonrasında teyit amaçlı org, gov.tr ve edu.tr uzantılı bağlantılar üzerinden ikinci defa metin kontrolleri yapılmıştır. Gerek görsel araştırma gerekse literatür taraması sonrasında erişilen veriler üzerinden güvenilirlik ve geçerlilik sağlandıktan sonra atıf alan yayınlar araştırılmıştır. Bunun için Ulusal Tez Merkezi başta olmak üzere Google Akademik, Araştırmaz, EBSCO Host, SOBIAD, Asosindex ve Türk Eğitim İndeksi gibi veri tabanları üzerinden “Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, filateli ve hatıra para” anahtar kelimeleri kullanılmak suretiyle aramalar yapılmıştır. Aramalar sonucunda farklı türde araştırmalara ulaşılsa da “Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* olgusunu konu ölçeğinde hatıra para ya da filatelik materyallerle anlatan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ayrıca para ve filatelik materyallerde yer alan içerik, tipografi, renk ve soyutlama gibi görsel okumalar da yine araştırmacı tarafından yapılarak yorumlanmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eseri konu alan anma pulları, ilk gün zarfları ve hatıra para temsiline yer verilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*

Prof. Dr. Sultan Mahmut Kaşgarlı ve Uygurlu diğer bilim insanlarının yaptıkları araştırmalar, büyük Türk dil bilgini olarak kabul edilen Kaşgarlı Mahmud'un 1008 yılında Opal'de doğduğuna işaret etmektedir (Kurt, 2008; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XXV-XXVII; Ölmez, 2023: 17). Hayatı hakkında kesin bilgi bulunmamasıyla birlikte Karahanlı soyuna mensup olan bir aileden geldiği ve iyi derecede bir eğitim aldığı bilinmektedir. Eğitim hayatından sonraki süreçte Türkistan'da gezerek Türk dili üzerinde incelemelerde bulunan Kaşgarlı Mahmud, çeşitli ağız ve lehçeler üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçaya da hâkim olan Kaşgarlı Mahmud Araplara Türkleri öğretmek ve Türkçenin ne denli zengin bir dil olduğunu göstermek için kısa bir zaman sonra *Dîvanu Lugâti't-Türk* isimli eseri yazmıştır. Bunun haricinde Kaşgarlı Mahmud'un ilk Türk Dilbilgisi kitabı olarak kabul edilen

Kitabu Cevâhirü'n-Nahv fi Lugâti't-Türk isimli bir eserin daha mevcut olduğu düşünülmekte olup bu esere henüz ulaşılamamıştır (Caferoğlu, 1984: 97-99; Korkmaz, 1995: 254-255; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XXiii-XXV).

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eseri 11. yüzyıla ait bir eser olup hem Türk dünyası hem de komşu yerleşimler hakkında bilgiler içermektedir (Ergene, 2023: 172). *Dîvânu Lugâti't-Türk* sözlük olarak anılıyor olsa da buradaki lügat kelimesi lehçe anlamına gelerek Türk lehçelerini toplayan kitap anlamında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Kâşgarlı Mahmud bu eserde tarım, hayvancılık, süsleme sanatları, giyim-kuşam, zanaat, çalgı aletleri, eşya, alet, tedavi biçimleri, atasözü, dörtlük ve beyit gibi olgulara değinerek Türk coğrafyası ve boylarının yanı sıra inanış ve toplumsal yaşamın halk hekimliği, örf ve gelenek konuları hakkında da detaylı bilgilendirmelerde bulunmuştur (Ergönenç, 2024; Karahan, 2022).

Görsel 1. Kâşgarlı Mahmud *Dîvânu Lugâti't-Türk* 36x52 mm (Kişisel arşiv).

Görsel 1'de emisyon programının 7. serisi olarak "Kâşgarlı Mahmud 1000. Doğum Yılı Dönümü" başlığıyla 10.04.2008'de tedavüle çıkarılan ikili serideki anma pullarından birine yer verilmiştir. 0,80+0,10 YTL bedel ve ofset baskı tekniği kullanılarak 100.000 adet olarak Fersa Ofset Ltd. adresinde bastırılan pul, Gülten Yeğenağa tarafından tasarlanmıştır (Pulhane, 2008). Dikey formatta tasarlanan bu pulda illüstrasyon ve tipografi bir arada kullanılmış olmakla birlikte illüstrasyon tipografinin önüne geçmiştir. Dantellere kadar baskının uygulandığı bu tasarımda sulu boya etkisi baskın bir biçimde görülmektedir. Temiz giyimli ve dik duruşlu olan Kâşgarlı Mahmud, sağ profilden önüne doğru bakmaktadır. Bu betimlemede gerek sarık gerekse elindeki kitap, eğitim yönünden geldiği seviyeyi belirten bir gösterge olarak kullanılmıştır. Belirli bir anın tasvir edildiği bu görselde Kâşgarlı Mahmud'un sert bakışlı ve düşünceli olduğu görülmektedir. Dantellerde beyaz renk tonuna dönen degrade uygulamasının Kâşgarlı Mahmud'un hemen arkasında açık kahverengi bir hale oluşturarak profili ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Buna göre kompozisyonun sağına Kâşgarlı Mahmud 1000. doğum yılı dönümü ibaresi, soluna Türkiye Cumhuriyeti ifadesi, üstüne posta yazısı, altına ise pulun değer ifadesi ile künyesi serifli yazı fontunda yerleştirilerek tasarımdaki tipografik kurgu tamamlanmıştır.

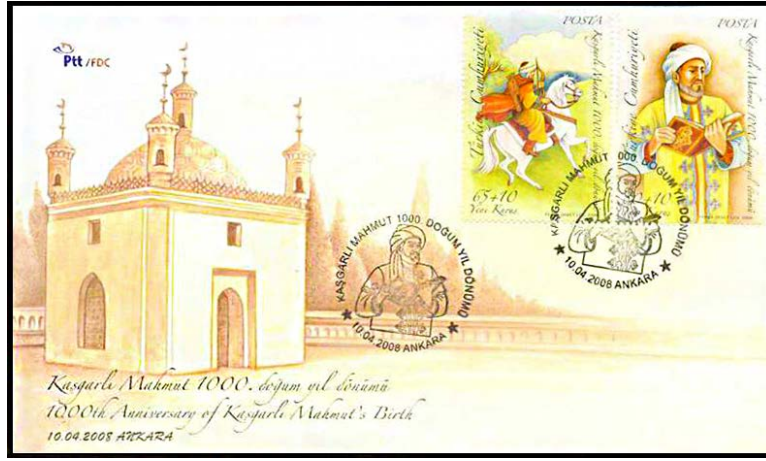

Görsel 2. Kâşgarlı Mahmud 36x52 mm (Kişisel arşiv).

Görsel 2’de emisyon programının 7. serisi olarak “Kâşgarlı Mahmud 1000. Doğum Yıl Dönümü” başlığıyla 10.04.2008’de tedavüle çıkarılan ikili serideki anma pullarından bir diğerine yer verilmiştir. Dikey formatta tasarlanan ikinci pulda dantellere kadar baskı uygulandığı görülmekle birlikte sulu boya etkisinin animasyon benzeri bir görünüm oluşturacak yoğunlukta kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre tasarımın zemini yukarıya doğru degradeli bir biçimde yeşil renk tonundan mavi renk tonuna dönmekte, orta yaşlarda olduğu görülen Kâşgarlı Mahmud’un ise beyaz bir at üstünde sol elinde bir adet yay ile tasvir edildiği görülmektedir. Yine Kâşgarlı Mahmud’un rüzgârda savrulan pelerini ve atın ön ayakları aceleci tavırları yansıtmaktadır. Ancak Kâşgarlı Mahmud’un seyahat ya da av amacıyla mı ata binip silah kuşandığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Buna göre kompozisyonun sağına Kâşgarlı Mahmud 1000. doğum yıl dönümü ibaresi, soluna Türkiye Cumhuriyeti ifadesi, üstüne posta yazısı, altına ise pulun değer ifadesi ile künyesi ilk tasarımdaki gibi serifli yazı fontunda yerleştirilerek kompozisyondaki tipografik kurgu tamamlanmıştır.

Kâşgarlı Mahmud’un Türbesi

Kâşgarlı Mahmud’un 1829 ve 1897 yıllarında onarım gören türbesi günümüzde Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesinin Opal Köyü yakınında bulunmaktadır. Bahçe içerisindeki türbeye toplam 97 basamak çıkıldıktan sonra ulaşılmaktadır (Tansü ve Çerkezoğlu, 2021: 19-25). Külliye biçiminde tasarlanan türbe üç odadan oluşmakla birlikte sağdaki birinci odanın içerisinde Kâşgarlı Mahmud’un sandukası yer almaktadır. İkinci odada *Dîvânu Lugâti’t-Türk* isimli eserin basımlarından oluşan bir sergi yer alırken üçüncü oda ziyaretçilerin ibadet alanı (namaz kılma) olarak düzenlenmiştir. Ayrıca türbeye doğru bakan ve yaklaşık yirmi metre mesafede bulunan bir mezarın ise Kâşgarlı Mahmud’un asıl mezarı olduğu belirtilmiştir (Ölmez, 2004: 207-213; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XXiii-XXXvi ;Türk Dil Kurumu, 2019).

Görsel 3. Kâşgarlı Mahmud temalı ilk gün zarfı ve ilk gün damgası 16,5x10 mm (Pulhane, 2008).

Görsel 3'te emisyon programının 7. serisi olarak "Kâşgarlı Mahmud 1000. Doğum Yılı Dönümü" başlığıyla 10.04.2008'de tedavüle çıkarılan 2.00 YTL bedelli bir adet ilk gün zarfına yer verilmiştir (Pulhane, 2008). Yatay formatta tasarlanan ilk gün zarfında illüstrasyon ve tipografinin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Standart tasarımlarda boyasız kısımlar bulunurken bu kompozisyonda sulu boya etkisinin baskın bir biçimde tasarımın her tarafını kapladığı anlaşılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud'un türbesinin geniş bir yer kapladığı görülen bu tasarımda sağ üst kısma Kâşgarlı Mahmud 1000. Doğum Yılı Dönümü başlığıyla satışa sunulan anma pulları konumlandırılmışken sol alt kısma Kâşgarlı Mahmud 1000. Doğum Yılı Dönümü ifadesinin Türkçe ve İngilizce karşılıkları eklenerek çalışmanın kurgusu tamamlanmıştır. Solda kalan türbenin detaylı bir biçimde tasvir edildiği görülürken diğer kısımlara degrade uygulanarak güneşli ve sade bir görünüm kazandırılmıştır. Ufukta oluşan göz alıcı boşluk ise iki adet pul yerleştirmek suretiyle kapatılmıştır. Ayrıca hem anma pullarının hem de ilk gün zarfının üzeri içeriğe uygun olarak üretilen bir adet filatelik damga ile mühürlenmiştir.

Uluslararası Kitap Yılı ve Türklerin İlk Dünya Haritası

Kâşgarlı Mahmud Türk dünyasının büyüklüğünü göstermek için bir harita hazırlamıştır. Bu harita *Dîvanu Lugâti't-Türk* adlı eserin 21. ve 22. sayfalarında yer almaktadır (Kurt, 2008: 21-22). Buna göre:

"Rum ülkesinden Maçine dek Türk ellerinin hepsinin boyu beş bin, eni sekiz bin fersah eder. İyice bilinmek için bunların hepsi, yeryüzü biçiminde daire şeklinde gösterilmiştir."
(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XXViii).

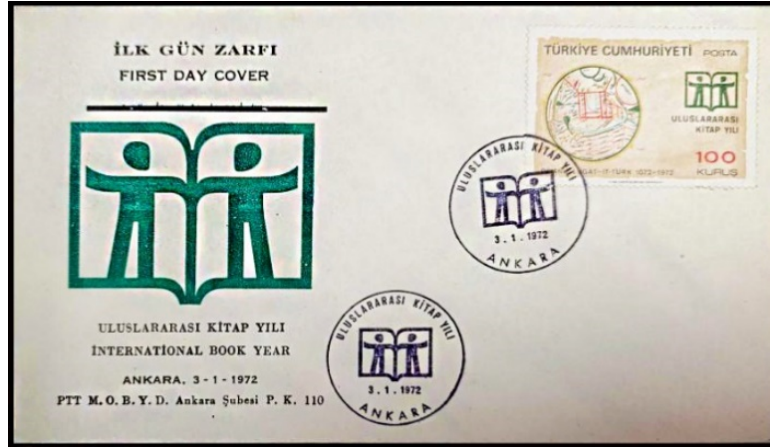
Haritanın üst kısmı doğu, alt kısmı batı, sol kısmı kuzey, sağ kısmı ise güneyi göstermektedir. Yapılan son tetkikte harita üzerinde kufi yazı türü ile yazılarak maddeler hâlinde sıralanmış 110 farklı yer adının bulunduğu tespit edilmiştir (Yazı Yolcusu, 2021; Ormanoğlu, Ünal ve Çevlik, 2022: 64-71).

Yuvarlak bir formatta çizilen ve bilinen haritalara göre daha sade bir görünüme sahip olan bu haritanın merkezinde Karahanlı Devleti'nin başkenti Balasagun yer alırken hemen yanında Kâşgar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Beşbalık, İki Öküz, Semerkant ve Talas gibi şehirler de haritada gösterilmiştir. Yine haritada 11. yüzyıla ait elram (kumluk alan), Vadi Yamar (Yamar Vadisi), Arzul Ekrad (Kürt diyarı), Arzul Şam (Şam diyarı), Arzu Yecüc ve Mecüc (Yecüc ve Mecüc diyarı), Beldetül Aleviyye (Alevi beldesi) ve Biladı Hind (Hind beldesi) gibi yer ve topluluk isimlerini belirten ifadeleri görmek mümkündür (Tekeli, 1985: 646-647; Gömeç, 2009; Demirel Dönmez, 2018; Ormanoğlu vd., 2022: 64-71). Buna göre haritada kırmızı renk dağları gösterirken kumluk alanlar sarı, mavi renk ırmakları, yeşil renk ise denizleri göstermektedir. Ayrıca Çin Seddi haritanın doğusunda gösterilmişken Serendib Dağı'nın hemen üst kısmında Hz. Âdem'e ait olan bir ayak izi gösterilmiştir. Haritanın güneybatısında ise aşırı sıcak nedeniyle yaşanmaz ifadesi yer almaktadır. İlk kez bir haritada Japonya'nın gösterilmiş olması ise haritanın farklı bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır (Kayahan, 2020).

Görsel 4. Uluslararası Kitap Yılı, 52 x 36 mm. (Pulhane, 1972).

Görsel 4'te emisyon programının 1. serisi olarak "Uluslararası Kitap Yılı" başlığıyla 03.01.1972'de tedavüle çıkarılan 1,00 ETL (100 kuruş) bedelli bir adet anma puluna yer verilmiştir. 25'li tabakalar hâlinde ofset baskı tekniğiyle 400.000 adet olarak Türk Tarih Kurumu Basımevinde bastırılan pul, aynı gün Türkiye'nin bütün PTT Merkez Müdürlükleri ile Ankara PTT Başmüdürlüğü Ulus PTT Merkez Müdürlüğü Filateli Gişesi Ulus-Ankara adresinde satışa sunulmuştur (Pulhane, 1972). Yatay bir formatta tasarlanan bu pulda illüstrasyon tipografinin önüne geçmiştir. Tarihî kurguya uygun olması için zemin sepya renk tonunda betimlenmiştir. Buna göre kompozisyonun sağ kısmına UNESCO için tasarlanan Uluslararası Kitap Yılı sembolü yerleştirilmişken sol kısmına *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eserde bulunan ve Türkler tarafından çizilmiş olan ilk dünya haritasının illüstrasyonu yerleştirilmiştir. Tasarımın forma kısmında kalan alana Türkiye Cumhuriyeti, posta ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* 1072-1972 ifadesini gösteren tipografik bir detayla birlikte 900. yıl vurgusunu gösteren ibare eklenmiştir. Orijinal tasarımda Uluslararası Kitap Yılı'nın sembolü mavi renk tonu ile illüstre edilmişken özgün bir anlayışla oluşturulan bu tasarımda ilgili sembolün yeşil renk tonunda illüstre edildiği görülmekle birlikte sembolü ön plana çıkarmak ve odaklanmayı sağlamak için Uluslararası Kitap Yılı illüstrasyonu ile ilk gün zarfı ifadesinin arasına ince siyah bir şerit çekilmiştir. İnsana huzur ve güven hissi veren yeşil renk tonunun doğa temsillerinde kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla doğanın bir ürünü olan kitabı tasvir etmek için sembolün yeşil renkle illüstre edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca zemine haritanın orijinal bir parçası olduğu görünümü kazandırmak için kenarlar asimetrik olacak biçimde renklendirilmiştir. Illüstrasyonun görünürlüğünü arttırmak için kırmızı renk tonlamasına yer verildiği anlaşılmakla birlikte pulun künyesi sadelik oluşturmak adına tasarımın alt kısmında yer alan marj alanına konumlandırılmıştır.

Görsel 5. Uluslararası kitap yılı temalı ilk gün zarfı ve ilk gün damgası 52 x 36 mm. (Pulhane, 1972).

Görsel 5'te 1972'de PTT Meslek Okulları Birliği Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesinin PTT adına hazırlatarak 1,00 ETL (100 kuruş)+zarf maliyeti bedeli ile satışa sunduğu bir adet ilk gün zarfına yer verilmiştir. 1953-1980 yılları arasında, PTT'nin yanı sıra farklı birçok firma tarafından ilk gün zarfları hazırlanmıştır. Ancak 1980 yılında alınan karar gereğince PTT ilk gün zarflarında artık kendi logosunu kullanmaya başlamıştır. Tedavül tarihi itibarıyla mevcut tasarım için temaya uygun olarak bir adet

filatelik damga hazırlanmış ve aynı gün içerisinde 1235 adet ilk gün zarfı damgalanarak alıcılarına teslim edilmiştir (Pulhane, 1972). Yatay bir formatta tasarlanan ilk gün zarfında illüstrasyonlarla birlikte tipografik öğelere de yer verilmiştir. Kompozisyonun sağ üst kısmına Uluslararası Kitap Yılı anısına tedavüle çıkarılan bir adet anma pulu yerleştirilmişken sol kısmına UNESCO için tasarlanan Uluslararası Kitap Yılı sembolü yerleştirilmiştir. Sembolün üst kısmına filatelik materyalin ilk gün zarfı olduğunu belirten ifadeler yazılmışken alt kısmına Uluslararası Kitap Yılı ifadesinin Türkçe ve İngilizce karşılıkları ile tasarımın künyesi eklenmiştir. Ayrıca kompozisyona uygun olarak tasarlanan Uluslararası Kitap Yılı temalı iki adet damga temsili hem pulun hem de zarfın üzerine tatbik edilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud Temalı Hatıra Para

Görsel 6. Kâşgarlı Mahmud hatıra parası, 38,61 mm.

Görsel 6'da 29.12.2008'de "Kâşgarlı Mahmud Hatıra Parası" başlığıyla 35 YTL nominal değer ve 23,33 gram ağırlık ile piyasaya sürülen bir adet 925 ayar gümüş hatıra parasına yer verilmiştir. Satış adeti 829 olan paranın kenarı tırtıllı olup proof tekniğiyle baskıya çıkarılmıştır. Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğünde heykeltıraş olarak görevde bulunan Nalan Yerlibucak tarafından tasarlanan paranın tedavül süresi ise iki yıl ile sınır tutulmuştur (Cumhuriyet Paraları, 2023; T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018). Hatıra parasının her iki yüzü tipografik ifade ve illüstrasyonlarla bezenmiştir. Buna göre sağdaki görselde, paranın dış halka kısmına para basımında standart olarak kullanılan tipografik öğeler konumlandırılmışken iç halka kısmına Kâşgarlı Mahmud'un ilk Türkçe dünya haritası illüstrasyonu yerleştirilmiştir. Haritayı çevreleyen deniz betimlemesinin bu tasarımda ayrı bir çizgide gösterilmediği bunun yerine iç halka ile bütünleştirilerek sunulduğu anlaşılmaktadır. Sol kısımdaki görselde ise Kâşgarlı Mahmud'un orta yaş üstü bir dönemdeki hâliyle tasvir edildiği görülmektedir. Buna göre temiz giyimli ve dik duruşlu olan Kâşgarlı Mahmud sol profilden ileri yöne bakmaktadır. Gerek sarık gerekse elindeki kitap eğitim yönünden geldiği seviyeyi belirten bir gösterge olarak kabul edilebilmektedir. Elindeki kitabın hangi eser olduğu tam olarak bilinmese de hemen arkasında fon olarak kullanılan illüstrasyonun *Dîvânu Lugâti't-Türk'e* ait bir sayfayı tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Tasarımın üst kısmına ise "Kâşgarlı Mahmud ve 1000. Doğum Yılı" ifadesi yerleştirilerek kompozisyondaki bütünlük sağlanmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Pul ve hatıra parası üzerindeki temsillerde Kâşgarlı Mahmud'un genellikle ayakta ve elinde bir adet kitap ile tasvir edildiği görülmektedir. Buna göre her iki kompozisyondan da görüleceği üzere Kâşgarlı Mahmud'un ilgisinin araştırma ve eserini oluşturma üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Ancak tasarımlardan birinde Kâşgarlı Mahmud, at üstünde ve silahlı bir biçimde tasvir edilmiştir. Bu tasvirde Kâşgarlı Mahmud'un seyahat amacıyla mı yoksa av için mi at binip silah kuşandığı tam olarak anlaşılamamıştır. Türk illerine ya da Kâşgarlı Mahmud'un eserlerine ilişkin bir betimlemenin bulunmadığı bu kompozisyon yorumuna açık bir biçimde kalmıştır.

Günlük yaşamda fark edilmeyen birçok detayın renklendirme işlemi sayesinde daha görünür hâle geldiği bilinmektedir. Geçmişten günümüze kadar geçen süreçte insanlar genellikle siyah-beyaz olarak tasvir edilen her bir detayı renklendirerek anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bazen bu etkinin tam tersi de bir yöntem olarak kullanılabilir. Buna göre açık tonda renklendirilen bir detayın siyah-beyaz olarak tasvir edilmesi durumunda görünürlüğünün daha çok artacağı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla

harita üzerinde bulunan tipografik unsurlar ile birtakım renkli işaretlemelerin para üzerinde daha net bir biçimde görüldüğü anlaşılmaktadır.

Tarihî kurgu içerisinde yapılan betimlemelerde bireylere ait temsillerin genellikle belirli bir kronolojiye göre sunulduğu bilinmektedir. Buna göre bir bireyin yaşantısına ilişkin detaylar sunulurken bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık evreleri göz önünde bulundurularak bilgi aktarımında bulunmaktadır. Buna göre Kâşgarlı Mahmud'un 90 yıldan fazla yaşadığı bilinmektedir (Kurt, 2008). Mevcut bilgilere rağmen gerek filatelik tasvirlerde gerekse hatıra para illüstrasyonunda Kâşgarlı Mahmud'un ileriki yaşlardaki hâliyle betimlendiği görülmektedir.

Kâşgarlı Mahmud'un bahçe içerisindeki türbesine 97 basamak çıldıktan sonra ulaşıldığı ve külliye biçiminde tasarlanan türbede sanduka, sergi odası ve ibadet alanı bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca türbeye doğru bakan yaklaşık yirmi metre mesafedeki mezarın ise Kâşgarlı Mahmud'un asıl mezarı olduğu belirtilmektedir (Tansü ve Çerkezoğlu, 2021: 19-25). Ancak Kâşgarlı Mahmud'un türbesinin betimlendiği ilk gün zarfında türbenin düz ve çorak bir arazide yer aldığı görülmekte olup çevresinde bahçe ya da ikinci bir mezara ilişkin bir betimleme görülememektedir. Ayrıca türbenin iç kısmında bulunan üç farklı odaya ilişkin detaylar da mevcut görselden anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla mevcut illüstrasyonun literatürde yer alan verilerden bağımsız olarak kurgulandığı düşünülmektedir.

Her yıl hazırlanan pul emisyon programında ortalama 18 ile 25 arasında değişkenlik gösteren temaya yer verilmektedir. Antiye, yıllık pul poşeti, pul portföyü, posta kartı, maksimum kart, ilk gün zarfı ve özel gün zarfı gibi filatelik ürünlerin de mevcut sürece dâhil edilmesiyle birlikte ürün sayısı pul emisyon programında yer alan ürün sayısının 3-4 katına kadar çıkabilmektedir (Ptt, t.y.). 1970-2024 yılları arasında dolaşıma çıkarılan hatıra para sayısının ise 790 olduğu bilinmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018). Buna göre mevcut tasarımların sayı ve nitelik itibarıyla beklentiyi tam olarak karşılamadığı görülmüş olup gerek filatelik tasarımlar gerekse hatıra paralar üzerinde Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* olgusunun yeterince temsil edilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Caferoğlu, A. (1984). *Türk dili tarihi I-II* (3. Baskı). Enderun Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev. Ed.). Eğiten Kitap.
- Cumhuriyet Paraları. (2023). *Hatıra*. <https://cumhuriyetparalari.com/tag/hatira/page/2/>
- Demirel Dönmez, Ö. (2018). Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen 'Alevi şehri' üzerine bir inceleme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (88), 85-96.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (Haz). (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvanu Lugâti-t Türk* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergene, O. (2023). Dîvânu Lugâti't-Türk'te eklere ilişkin açıklamalar. *International Journal of Language Academy*, 11(1), 169-193. <http://dx.doi.org/10.29228/ijla.68416>
- Ergönenç, D. (2024, Ocak 11). *UNESCO anma programı kapsamında "Divanu Lügati't Türk'ün 950. Yıl Dönümü" adlı program yapıldı*. <https://gazi.edu.tr/view/news/295471/unesco-anma-programi-kapsaminda-divanu-lugatit-turkun-950-yil-donumu-adli-program-yapildi>
- Gömeç, S. (2009). Divanü Lûgat-İt-Türk'de geçen yer adları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 1-34. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000438
- Karahan, A. (2022, Nisan 1). *Dîvânu Lugâti't-Türk Türk Edebiyatı eserler sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divanu-lugati-t-turk-tees-1545>.
- Kayahan, T. (2020). *İlk Türk dünya haritası*. <https://tekinkayahan.wordpress.com/2020/05/30/ilk-turk-dunya-haritasi/>

Kılıç, B. & Gönenç Güler, E. (2022). Hatıra paranın gastronomi temalı yaratıcı kentlerin pazarlanmasındaki rolü: Gastronomi Şehri Afyonkarahisar Türkiye Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-105.

Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dili üzerine araştırmalar* (1. Cilt). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.

Kurt, Ş. (Haz.). (2008). *Kitabu Divan-ı Lüğati't Türk tıpkıbasım*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kuter, M. (2012). *Pullardaki Bursa 1923-2010* (1. Baskı). Korza Yayıncılık.

Okan, B. (2015). Günümüzde müzecilik anlayışı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 187-198. <https://doi.org/10.20488/austd.24699>

Ormanoğlu, Ç., Ünal, E. & Çevlik, Z. (2022). Dîvânu Lugâti't-Türk'teki harita ve ortaöğretimde tanınırlığı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 57-82.

Ölmez, M. (2004). Kaşgarlı Mahmut'un kabri ve yurdu. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1(4), 207-240.

Ölmez, M. (Ed.). (2023). *Dîvânu Lugâti't-Türk Türk dilinin ilk sözlüğü Kaşgarlı Mahmud* (1. Baskı). (M. S. Kaçalın, Çev.). VakıfBank Kültür Yayınları. İstanbul.

PTT Anonim Şirketi. (2014). *Şef görevde yükselme sınavı ders notları*.

PTT. (t.y.). *Emisyon programı*. <https://www.ptt.gov.tr/Sayfalar/Posta/PulVeFilateli.aspx>

Pulhane. (1972). *Uluslararası kitap yılı*. <https://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k197201.html>

Pulhane. (2008). *Kaşgarlı Mahmud 1000. doğum yıl dönümü (ek değerli)*. <https://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k200807.html>

Tansü, Y. E. & Çerkezoğlu, S. (2021). *Kâşgarlı Mahmud ve çağ ötesi bir eser*. İksad Yayınevi.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Mensupları Vakfı, t.y.). *Hatıra para*. <https://hazinevakfi.org/>

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü. (2018). *Satıştan kaldırılan hatıra para*. <https://www.darphane.gov.tr/satistan-kaldirilan-hatira-para>

T.C. Resmî Gazete. (1970, Haziran 6). *Madenî ufaklık ve hatıra para bastırılması hakkında Kanun*. (Sayı: 13512). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13512.pdf>

Tekeli, S. (1985). İlk Japonya haritasını çizen Türk Kaşgarlı Mahmud. *Erdem*, 1(3), 645-652.

Tekin, O. (1998). *Eskiçağda para: Antik nümismatiğe giriş*. Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2019). *Kâşgarlı Mahmud'un türbesi*. <https://tdk.gov.tr/divanu-lugati-turk/kasgarli-mahmudun-turbesi/>

Yazı Yolcusu. (2021, Şubat 2). *Kaşgarlı Mahmud'un orijinal haritası/yer adlarının tamamı/Divanü Lugati't-Türk*. [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=UELfaq6Gdyk>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.